

TÜRK SİYASAL HAYATINDA SAĞ PARTİLERDE BÖLÜNME: 1960-1980¹

DIVISION IN THE RIGHT PARTIES IN TURKISH POLITICAL LIFE: 1960-1980

Dr. Öğr. Üyesi Sami ZARİÇ

Mersin Üniversitesi, İ.İ.B. Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü Anabilim Dalı, Mersin,Türkiye
ORCID ID: 0000-0002-3375-8825

Naile ERDEM

Kamu Yönetimi Uzmanı, Mersin, Türkiye
ORCID ID: 0000-0003-3039-324X

Cite As Zariç, S. & Erdem, N. (2021). "Türk Siyasal Hayatında Sağ Partilerde Bölünme: 1960-1980", International Academic Social Resources Journal, (e-ISSN: 2636-7637), Vol.6, Issue:31, pp:1706-1719

ÖZET

Türk siyasal hayatında ideolojilerin belirgin biçimde siyasal partiler üzerinde etkili olduğu zaman dilimi 1960-1980 arası dönemdir. Siyasal parti oluşumları Osmanlı Devleti'nin son döneminde görülmüştür ve bölünmeler bu dönemde başlamıştır. Bu bölünmenin sağ-sol yelpazesinde kendisini göstermesi ise 1960-1980 yılları arasında olmuştur. Çalışmanın konusu aynı dönemde sağ partilerde meydana gelen bölünmelerdir. Adalet Partisi, Milli Selamet Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi-Milliyetçi Hareket Partisi üzerinden dönemdeki sağ parti bölünmeleri incelenmiştir. Çalışmada kullanılan nitel yöntem için kitap, makale, bildiri ve dergilerden yararlanılmış ve analiz yöntemi uygulanmıştır. 12 Eylül askeri müdahalesine giden süreçte, sağ partilerin uzlaşmadan uzak tutumu bu partileri destekleyen tabanların ayrışmasına neden olmuştur. Sağ partilerde meydana gelen bölünmeler müdahalenin nedenlerinden olmuştur. Böylece 27 Mayıs 1960 askeri darbesiyle başlayan bir dönem 12 Eylül 1980'de yapılan ikinci bir müdahale ile son bulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Siyasal Parti, İdeoloji, Adalet Partisi, Milli Selamet Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi.

ABSTRACT

The period between 1960-1980 is the period in which ideologies have a significant influence on political parties in Turkish political life. Political party formations were observed during the Ottoman period and the divisions started in this period. This division shows itself in the right-left spectrum in 1960-1980. The subject of the study is the splits that occurred in right-wing parties in the same period. The divisions of the right-wing parties in the period were analyzed through the Justice Party, the National Salvation Party and the Republican Peasant Nation Party-Nationalist Movement Party. For the qualitative method used in the study, books, articles, papers and journals and analysis method was applied to study. Division of the right parties was one of the reasons for the military intervention. Thus, a period that started with the military intervention of 27 May 1960 ended with a second intervention on 12 September 1980.

Key words: Political Party, Ideology, Justice Party, National Salvation Party, Republican Peasant Nation Party.

1. GİRİŞ

Siyasal partiler, siyasal sistemi biçimlendirmek amacıyla oluşturulmuş temel kurumlardan biridir. İdeoloji ise siyasal partilerin fikirlerini topluma benimsetmek ve kitleleri yönetmek-yönlendirmek amacıyla güttüğü politikalar olarak tanımlanabilir. Bu nedenle çalışmamızda 1960-1980 arası dönem ele alınırken siyasal partiler ideolojilerle birlikte işlenmiştir.

Türk siyasal hayatının 1960'lı ve 1970'li yıllarında sağ partilerde meydana gelen bölünmeler 12 Eylül'e giden süreçte nasıl bir rol oynamıştır? Bu problem sorusu üzerinden yola çıkan araştırmamız siyasal tarihimizin belirli bir dönemini kitaplar, makaleler, dergiler, bildiriler, konuşma ve beyanlar üzerinden analiz etmemizi gerekli kılmıştır. Çalışmanın problem sorusuna açıklama getirme amacıyla Türk siyasal hayatında 1960-1980 arası yıllarda mevcut sağ partiler incelenmiştir. Bu bağlamda Adalet Partisi (AP), Milli Selamet Partisi (MSP) ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ya da değişen adıyla Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) içerisinde meydana gelen bölünmeler çalışmanın konusunu oluşturmuştur.

Siyasal partiler iktidara ortak olmayı veya onu ele geçirmeyi amaçlayan, örgütlü insan topluluklarıdır. Ortaya çıkışı 18. Yüzyılın sonlarına rastlayan bu örgütsel yapı kendisini ilk olarak parlamento içi hizipleşmeler biçiminde göstermiştir. Oy hakkının genişlemesiyle kitleler parlamento dışında da örgütlenmeye başlamıştır ve günümüzdeki siyasal partilerin ilk modelleri oluşmuştur. Günümüzde demokratik veya anti-demokratik neredeyse tüm yönetimlerde siyasal partiler görülmektedir. Bu örgütlerin bazıları ilk modellerinden farklı olarak tarihsel bunalımlar, bazıları ise modernleşmenin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

¹ Bu çalışma, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalında Dr. öğr. üyesi Sami ZARİÇ'in danışmanlığında Naile ERDEM tarafından hazırlanan "Türk Siyasal Hayatında Sağ Partilerde Bölünme:1960-1980" adlı yüksek lisans tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Çalışmamızın ilk bölümünü örgütlü bir insan topluluğu olan siyasal partilerin tanımı ve ortaya çıkış teorileri oluşturmaktadır.

İkinci bölümde açıklanan ideoloji siyasal partilerin toplumu şekillendirmek amacıyla kullandıkları araçlardan biri şeklinde tanımlanabilir. Fikirler bilimi anlamında kullanılan ideoloji kavramı tarih içerisinde olumlu ve olumsuz birçok anlam kazanmış ve düşünürler tarafından çeşitli özelliklerine vurgu yapılarak tanımlanmıştır. Günümüzde ideolojilerin varlığı tartışılrsa da, çalışmamızın konusu olan dönem Türk siyasal yaşamında ideolojilerin önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Çünkü 1961 anayasasının inşa ettiği yeni Türkiye ortamında sağ ve sol görüşler gelişerek partileşme imkânı bulmuştur.

Çalışmamızın son bölümünü 1960-1980 dönemi sağ partileri olan AP, MSP ve CKMP-MHP içerisinde meydana gelen bölünmeler oluşturmuştur. AP'nin bölünmesiyle kurulan Demokratik Parti(DP) ve Milli Nizam Partisi(MNP) ekonomik ve ideolojik kaygılardan beslenerek kurulmuşlardır. MNP kapatılmasının ardından yoluna MSP adıyla ve Milli Görüş idealiyle devam etmiştir, fakat bu parti de bütünlüğünü koruyamamış ve kurumsal anlaşmazlıklar sonucunda bölünmüştür.

Belli bir süre sonra adını MHP olarak değiştiren CKMP ideolojik görüş ayrılıkları nedeniyle bölünen bir başka sağ partidir. Parti yönetimini Atatürk ilkelerinden uzaklaşmakla ve laikliğe ihanet etmekle suçlayan kesimler ihraç yoluyla veya istifa ile partiden ayrılmışlardır. Kuruluş yıllarında Osman Bölükbaşı'nın Millet Partisi(MP)'ni kurması dışında CKMP-MHP'den kopuşların hiçbiri parti oluşumuyla sonuçlanmamıştır.

Çalışmamızda sağ partilerde meydana gelen bölünmeler Arendt'in ekonomik, ideolojik, rejime ilişkin, dinsel, kültürel, sosyo-ekonomik, kırsal-şehirselsel sorun boyutları dikkate alınarak açıklanmıştır. Üçüncü bölümde açıklanan bölünme süreçleri sonuç kısmında bu sorun boyutları üzerinden toparlanmıştır ve 1980 darbesine giden süreçte meydana gelen bölünmenin etkisi irdelenmiştir.

Sağ ideoloji 1960'lı ve 1970'li yıllarda toplumun geniş tabakalarında temsil imkânı bulmuştur. Bu nedenle, söz konusu dönemde, siyasal partiler eksenli sağ bölünmeler topluma parçalı bir görünüm vermiştir. Sağ partilerin uzlaşmadan uzak tutumları toplumdaki ayrışmaları derinleştirmiş, şiddet ve terörün artmasının nedenlerinden olmuştur. Bu ortamda yönetimi darbe ile ele alan ordu tüm siyasal partilerin eylemlerini durdurmuştur. Böylece Türk siyasal hayatında darbe ile açılan bir dönem darbeye kapanmıştır.

2. SİYASAL PARTİ

Modern anlamda siyasal partiler yeni kabul edilebilecek oluşumlardır (Kapani, 2018: 173; Çağlayandereli, 2017). Birçok araştırmacı, düşünür ve yazar tarafından tanımlanmaya çalışılan siyasal parti kavramı niteliklerini bu araştırmacı, düşünür ve yazarların çalışmalarında bulmuştur.

Siyasal parti, iktidarın kararlarını biçimlendirme arzusuyla, belli bir program çerçevesinde toplanmış, iktidarı ele geçirmeyi veya ona ortak olmayı amaçlayan sürekli örgütlerdir (Öztekin, 2011: 95; Kapani, 2018: 173; Çam, 2011: 417; Kışlalı, 2018: 177). Bu örgütler vatandaşlar tarafından ve seçimle, sınırlı bir süreyle anayasal kurumların yönetimine getirilmektedir (Arslan, 2016: 157; Dursun, 2019: 255). İktidarların seçimler yoluyla belirlenmesine demokrasi denmektedir (Çelik ve Akşan, 2011: 189) ve siyasal partiler ancak seçimler yoluyla halk desteğini alarak iktidardaki durumunu meşrulaştırabilir (Tan, Çiçek ve Koçar, 2016: 350). Günümüzde bazı geleneksel toplumlar dışında siyasal partilerin görülmediği ülkeler kalmamıştır (Kapani, 2018: 173).

Siyasal partiler, Heywood'un (2015b: 334) tanımına göre modern siyasetin en önemli örgütlenme ilkesidir. Onlar, devlet ile sivil toplum arasındaki ve yönetim kurumlarıyla toplumda faaliyet gösteren gruplar ve çıkarlar arasındaki yaşamsal bağıdır. Duverger (1993: 15) siyasal partileri modern demokrasilerde kamuoyuna biçim veren geniş halk örgütleri olarak tanımlamıştır.

Demokratik kurallara göre örgütlenmiş, hükümet politikalarını seçimler yoluyla etkileyen sosyal grup biçimi olarak da tanımlanan siyasal parti Sartori'ye göre ise vatandaş ile devlet arasında bağ kuran büyük bir mekanizmadır (Atasever, 2013: 15). Yine bu düşünüre göre bu mekanizma birçok parçadan meydana gelen büyük bir bütünü oluşturmaktadır (İnaç, Erdoğan ve Güner, 2007: 2). Bu mekanizmanın ortaya çıkışı ise 18. Yüzyılın sonlarına rastlamaktadır.

Bölüm, parça, taraf ve gurup anlamına gelen ve Fransızca kökenli olduğu kabul edilen partinin (Atılğan ve Aytekin, 2017: 239) ortaya çıkış yeri İngiltere, Fransa ve ABD olarak kabul edilmektedir. İngiltere'de soylular ile kral arasındaki iktidar mücadelesi; Fransız Devrimi'nden sonra ortaya çıkan demokratikleşme talepleri; Amerikan Devrimi sonrası kurulan Cumhuriyet rejimi ve Sanayi Devriminin sonucu olarak

kendisini gösteren toplumsal hareketler siyasal partilerin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Arslan, 2016: 162; Göktürk, 2012: 246-247).

Siyasal partilerin doğuşu üzerine farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşler ortaya üç teorinin çıkmasına neden olmuştur. Bunlardan ilki kurumsallaşma teorisi, ikincisi toplumsal durum teorisi, sonuncusu ise modernleşme teorisidir.

Amerikan ve Fransız devrimlerinden sonra demokrasinin gelişmesiyle ortaya çıkan ilk partiler soyluların partileri olmuştur. Oy hakkının genişlemesinin bir sonucu olarak parti örgütlerinin sürekliliği artınca 19. Yüzyılın sonlarına doğru üye temelli işçi ve sosyalist partilerin ortaya çıkışı kitlesel üye (Bottomore, 2017: 61) anlayışını siyaset sahnesine çıkarmıştır. Soyluların liderliğinde gelişen siyasal partiler ile işçi ve sosyalist eylemler sonunda ortaya çıkan siyasal partiler bu farklı gelişim çizgileri nedeniyle farklı siyaset ve siyasal kurum anlayışlarına hayat vermiştir (Düverger, 1993: 18-36; Bottomore, 2017: 62).

Soylular ile işçi örgütlenmeleri arasında ortaya çıkan kurumsallaşma farklılıklarını açıklama amacıyla Fransız düşünür Duverger bir ayrıma gitmiştir. Bu ayrıma göre siyasal partiler kadro partileri ve kitle partileri olarak ikiye ayrılmıştır. Kadro partilerini parlamento içinden doğan partiler oluştururken, kitle partilerini ise belirli bir toplumsal grubun (özellikle işçi sınıfının) parlamentoda temsil edilmesini sağlamak için kurulan partiler oluşturmaktaydı (Düverger, 1993: 16; Hague & Harrop, 2016: 201; Karakurt, 2016: 44).

Siyasal partilerin ortaya çıkışını meşruluk bunalımı, bütünleşme bunalımı veya katılma bunalımı gibi tarihsel durumlara dayandıran kriz-toplumsal durum teorisine göre ise siyasal partiler bunalımlar sonucunda ortaya çıkan kurumlardır. Monarşik veya halk egemenliğine geçiş sürecinde bulunan yönetimlerde meydana gelen meşruluk bunalımları; farklı din, dil ve ırktan topluluklardan bir topluluk oluşturma çabası esnasında ortaya çıkan bütünleşme bunalımları; siyasal yönetim mekanizmasının parçası olmak isteyen bireyler ve gruplar ile ayrıcalıklı yönetici sınıf arasındaki çıkar çatışması sonucunda ortaya çıkan katılma bunalımları siyasal partilerin doğuşuna zemin oluşturmuştur (Dursun, 2019: 260-262).

Siyasal partilerin doğuşu toplumda meydana gelen modernleşmenin sonucudur. Temsilciliğini La Palombara ve Weiner'in yaptığı modernleşme teorisine göre, rejimler demokratik olsun, anti demokratik olsun siyasal partilerin ortaya çıkışı modernleşmenin doğal bir görünüşüdür. Sanayileşme, kentleşme, haberleşme ve ulaşımdaki artış, okur-yazar oranının yükselmesi, kültürdeki laikleşme, kişi başına düşen milli gelirdeki artış gibi etkenler sosyal grupların örgütlenerek siyasal alana ağırlıklarını koyma çabalarına yönelmesiyle sonuçlanmıştır (Dönmez, 2019: 268-269; Karakurt, 2016: 44).

Türk siyasal hayatına bakılacak olursa, siyasal parti geleneğinin Avrupa devletlerine göre geç kaldığı söylene de burada bahsi geçen kısa bir dönem olamaz (Uzun, 2013: 8). Osmanlı devletinde cemaat ve dernek örgütlenme biçimlerine kuruluşan itibaren rastlandığı bilinmektedir. "Fedailer Cemiyeti (Kuleli Vakası)" bu konuda bilinen ilk gayri-müslim olmayan girişim kabul edilmektedir (Göktürk, 2016: 68). Bunun yanında tarihimizin ilk siyasal partisi İttihat ve Terakki Partisi (İTP) olarak kabul edilmektedir (Uzun, 2013: 8). Bu oluşum II. Abdülhamid'in Meclis-i Mebusan'ı kapatmasından sonra İttihat-ı Osmaniye adıyla gizlice örgütlenmiştir ve 1908 yılında 2. Meşrutiyetin ilan edilme sürecinde etkin rol almıştır. Bu tarihten sonra da siyasal parti olarak faaliyet yürütmeye başlamıştır (Dursun, 2005: 278).

Siyasal parti olarak kabul edilen İTP genellikle ülkemizdeki siyasal partilerin kökenlerini oluşturmuştur. Ancak İTP'nin siyasal parti olma statüsü tartışmalı bir konudur; bu parti için gerçek manada siyasal parti demek mümkün değildir; çünkü siyasal partiler için yapılan tanımlarda geçen ortak ideal veya ideoloji unsuru bu partide özellikle kuruluş aşamasında hiç var olmamıştır. İttihat ve Terakki Partisi ne eski Roma geleneğine benzer biçimde egemenlik savaşı veren sınıfsal bir yapıya sahip olmuş, ne feodal güçlere karşı burjuva devrimi yaşamış, ne de işçi sınıfının burjuvaya başkaldırışına tanık olmuştur. Bu parti öteki demokrasilerden farklı olarak bir meşruluk krizi sonucunda ortaya çıkmıştır (Uzun, 2013: 8; Karakurt, 2016: 43). Şu nokta göz ardı edilmemelidir ki, İttihat ve Terakki oluşumu modern siyasal partilerin ülkemizdeki modellerine dayanak olmuştur.

3. İDEOLOJİ

Türk siyasal yaşamında 1960-1980 yılları arası dönem işlenirken, dönemin siyasal partileri ideoloji kavramından ayrı düşünülmemelidir. Çünkü siyasal partiler politikalarını uygularken ideolojik fikirleri araç olarak kullanmaktadır.

İdeoloji, hemfikir olunmuş bir tanımlı bulunmayan (Heywood, 2015b: 23) sosyal bilimlerin oldukça kaygan bir kavramıdır. Çünkü bu kavram fikirlerimizin dayanaklarını ve geçerliliğini sorgular. Bunun sonucu olarak

tanımı ve kullanımı hakkında ciddi anlaşmazlıklar bulunmaktadır (McLellan, 2012: 1; Bora, 2017: 84-85). Siyaset bilimciler bu kavramın pozitif mi, negatif mi, tarafsız mı olduğu konusunda bir anlaşma sağlayamazlar (Baradat, 2012: 12).

“İdeoloji bir siyasal düzeni muhafaza etmeye, tamamen ortadan kaldırmaya veya yeni bir düzen kurmaya yönelik, örgütlü siyasal eylemler için zemin oluşturan, kendi içinde tutarlı bir dünya görüşü ve düşünce sistemidir.” Bu ideolojinin disiplinler arasındaki genel bir tanımı olarak kabul edilmektedir (Karatepe, 2014: 17).

İlk kullanımında Aydınlanma devrinin olumlu havasını taşıyan kavrama göre, “düşünceler ve gerçeklik konusunda açık, kesin olmamız durumunda yaşam ilerleyecek” (Çağla ve Yüksel, 2017: 217) ve böylece kavram olumlu anlamını gerçekleştirmiş olacaktır. Fransız devrimini sonrasında eserler veren ve kavramın ilk kullanıcısı olan Destutt de Tracy fikirlere ilgili tutarlı bir çalışma alanı oluşturmayı amaçlamıştı, fakat ideoloji kavramı zamanla olumlu anlamından çıkarılmış, güvensiz, kuşku duyulan bir kavram biçiminde kullanılmıştır. İdeoloji, toplumu yanlış hayallere karşı korumak için sökülüp atılmaları gereken yabancı unsurlar; baskıcı birer deli gömleği olarak görülmeye başlanmıştır (Freedon, 2003: 10-11; Heywood, 2015a: 137; Bora, 2017: 84-85).

İdeoloji kavramını derinleştirerek, kavrama olumsuz anlam yükleyen bir düşünür de Marx olmuştur. Alman düşünür ideolojiyi hem bir “yanılsama” hem de “bir toplumsal sınıfın düşünsel donanımı” olarak iki şekilde temellendirmiştir. Düşünürü göre oldukça açık anlamlı bir kavram olan ideoloji yönetici sınıfın düşüncelerinin toplum nezdinde doğru ve normal görülmesinde yardımcı olmaktadır (Gürçınar, 2015: 450; Aytaç, 2017: 110-111). Marx’ın düşünceleri daha sonraki düşünürler üzerinde de etkili olmuştur ve ideoloji kavramı farklı anlamlar kazanmıştır.

20. yüzyıla geldiği zaman ideoloji kavramı Marksistler arasında yerleşmiş olumsuz anlamını yitirmişti. Kavramın olumlu anlam kazanmasında ağır basan husus, bir tartışma sırasında, felsefe yerine Marx’ın sağladığından daha açık bir eylem çağrısına ihtiyaç olduğu düşüncesinin ortaya atılmasıydı. Lenin’in ideoloji sözcüğünü olumlu anlamda kullanmaya başlaması, bu eylem zorunluluğunun bir sonucu olmuştur (Mardin, 2017: 21).

İdeolojik hegemonya kavramını alan yazıma kazandıran İtalyan Marksist düşünür Gramsci, proletaryanın devriminin bu yolla başarıya ulaşabileceğini ileri sürmüştür. Marx’ta “toplumsal gerçekliğin sınıflar tarafından çarpıtılması” olarak tanımlanmış olan ideoloji olgusu, Gramsci’de egemen sınıf olan devletin görünmez baskı ve meşruiyet aracı haline gelmiştir. O ideolojiye olumlu veya olumsuz anlamlar yüklemek yerine, ideolojiyi tarihsel bir gerçeklik olarak görmüş ve proletaryanın siyasal iktidarı ele geçirebilmesi için önce kültürel iktidarını sağlaması, başka bir ifade ile tüm sınıflara kendi ideolojisini kabul ettirmesi gerektiğini düşünmüştür (Aytaç, 2017: 111; Hekimoğlu, 2018: 23).

İdeoloji kavramını olumsuz anlamından kurtarmaya çalışan bir düşünür de Alman sosyolog Mannheim olmuştur. Mannheim’e göre ideolojiler belli bir sosyal düzeni savunmaya hizmet eden düşünce sistemleridir. Bu düşünce sistemleri düzendeki baskın ya da yönetici grubun çıkarlarının ifadesi olarak yorumlanabilir. İdeoloji kavramını ütopya üzerinden açıklama çabası gösteren Mannheim, “İdeoloji ve Ütopya” adlı eserinde ütopyaları geleceğin idealleştirilmiş temsilleri olarak görmektedir (Heywood, 2015a: 26; Mardin, 2017: 22-24).

Kavramın bir başka geliştiricisi olan Althusser, Marx’ta sözü edilen sınıf mücadelesini çalışmasının merkezine yerleştirmekte ve sınıf mücadelelerinde devlet aygıtının işlev ve işleyişi konusunda devletin ideolojik aygıtlarının önemini vurgulamaktadır. Metin Kazancı’ya göre bu düşünür ideoloji ile alakalı üç fikir ortaya atmıştır; bu fikirlere göre: ideolojinin tarihi yoktur; ideolojinin temsil ettiği şey, bireylerin gerçek varoluş koşulları ile aralarındaki hayali ilişkilerdir ve ideolojiler bu kurulan ilişkilerin bir tasarımıdır; ideolojiler bireyleri özne olarak çağırır (Althusser, 2014: 11; Gürçınar, 2015: 450).

Bu düşünürlerin ideolojiye yaklaşımlarının yanında, kavramı hakaret olarak kullanan bazı çağdaş yazarların varlığından da söz edebiliriz. Bu yazarlara göre ideoloji, düşünceleri tıkar; ideolojinin yaşaması onun başka bir insan topluluğuna karşı kullanılmasına bağlıdır ve ideoloji düşmanın düşüncesidir. Bu son formül ideolojinin en az kötü tariflerinden biridir (Meriç, 2014: 121).

Günümüzden yetmiş beş yıl önce İkinci Dünya Savaşı’ndan çıkmış dünya ideolojinin anlamlarının yanında varlığını da tartışmaya başladı. 1950’li yıllarda bazı bilim insanları ideolojilerin sonunun geldiğini iddia etmişlerdi (Mardin, 2017: 169-170; Heywood, 2015a: 138). Karl Popper “Açık Toplum ve Düşmanları” adlı eserinde Platon’dan Marks’a kadar geçen süreçte totaliter sisteme yol açan düşünce geleneğini eleştirmiş,

faşizmi özgürlüğü öngören açık topluma düşmanlık eden bir gelenek olarak yorumlarken, Marx çizgisinde gelişen geleneği de bu düşüncesine bağlamıştır (Çaha ve Şahin, 2015: 27-28). Dönemin bir diğer düşünürü Raymond Aron, kendiliğinden veya polis müdahalesiyle sistemdeki unsurların mevcut rejimin ilkeleriyle bütünleştiğini ileri sürmüştür. Aron'a göre sistemle bütünleşen işçi sınıfı bu rejimin ilkeleriyle bütünleştirilmiştir. Aron ile aynı sonuca odaklanan Lipset, sınıf mücadelesinin demokrasi üzerinden devam edeceğini ancak bu mücadelenin ideolojisiz bir mücadele olacağını öne sürmüştür (McLellan, 2012: 55). Daniel Bell ise Lipset'i destekler biçimde, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uygulanan hızlı ekonomik gelişme sürecinde çalışan kesimlerin lehine uygulanan sosyal politikalarla sınıflar arası farklılık asgariye inmiş ve sınıfsal çatışma ihtimali ortadan kalkmıştır. İdeolojik yelpazenin sol ve sağ kanatları birbirine yaklaşmış ve derin çalkantı ve çatışma dönemlerinin ideolojik görüşleri olan Liberalizm, Marksizm, Sosyalizm, Faşizm gibi ideolojilerin toplumsal işlevi sona ermiştir (Karatepe, 2014: 30).

Bir grup düşünür ideolojilerin sonu tezini yanlış gözlemlerin ürünü bir sonuç olarak eleştirmiştir. Bazı düşünürlere göre de savın analitik çerçevesi oldukça ilkel ve bu düşünceyi ortaya atanlar konuya tam nüfuz edememişlerdir. Örneğin, La Palombara'ya göre sonu geldiği ileri sürülen ideolojilerin tamamı değil, Marksizm, Leninizm, Maoizm gibi devrimci ideolojiler olmalıydı. Robert Haber ise bu durumu politikanın yeni olan bazı özelliklerine bağlamaktaydı. Nitekim bir süre sonra dünyayı etkisine alan öğrenci ayaklanmaları ideolojilerin sonunun henüz gelmediğini ortaya koymuştur (Mardin, 2017: 173-174).

İdeolojilerin ele alındığı bu bölümde siyasal yelpazeler konuya nüfuz etmek açısından oldukça önemlidir. Bu yelpazelerin temel eksenini sağ ve sol kavramları oluşturmaktadır. Peki, sol ve sağ kavramları neyi karşılamaktadır? Sol ve sağ terimlerin temelini karşıtlık ilkesi oluşturmaktadır. Bu iki terim açıkça çatışan iki terimdir. Karşıt terimler olmaları nedeni ile yönelik oldukları alana kıyasla karşılıklı olarak birbirini dışlayıcıdır ve birbirine bağlı olarak da güçsüzcüleştiricidirler. Dışlayıcıdır çünkü hiçbir hareket aynı anda hem sağ, hem de sol taraftarı olamaz. Gücsüzcüleştiricidirler çünkü bir hareket ya da öğretiyi yalnız sağ veya sol taraftarı olabilir (Bobbio, 1994: 46). Bu da gücü ikiye böler.

Sağ ve sol kavramlarının ideolojik boyutundan yelpazeler aracılığıyla söz edebiliriz. Siyaset bilimi çalışmalarında en çok kullanılan lineer(düz) yelpazenin ortaya atılmasıyla başlayan süreç, bu yelpazenin eksiklerinin giderilmesi amacıyla Hans Eysenck'in lineara "otoriteye karşı tavır" biçiminde bir boyut daha eklemesiyle gelişme göstermiştir. En sağ ve en solu ideolojik konum olarak birbirine oldukça yakın gösteren bir yelpaze biçimi olan at nalı siyasal yelpaze ise bu iki ucun birbirlerine yaklaşma eğilimlerini tabloşturmuştur. Son bir siyasal yelpaze çeşidi ise üçgen siyasal yelpazedir. Alman düşünür F. A. Hayek tarafından geliştirilmiş bu yelpaze üç ana ideoloji olan Sosyalizm, Liberalizm ve Muhafazakârlık ideolojilerine yer vermiştir (Yayla, 2019: 111-113; Dönmez, 2019: 55-57). Şüphesiz bu tabloların her biri kendi içerisinde sorunlar barındırmaktadır. Çünkü bu tabloların oluşturulma amacı oldukça karmaşık olan ideolojileri basitleştirmektir. Yenidünyada yeşil hareketi gibi sağ ve sol ideoloji dışında etkinlik gösteren akımlar da bulunmaktadır, bu durum da sağ ve sol ideolojilerin günümüzdeki öneminin sorgulanmasına kapı aralamıştır (Heywood, 2015b: 35).

Öte yandan, sağ ve sol ideolojilerin günümüzdeki durumu sorgulanırken, siyasal partiler bu ideolojilerden ayrı düşünülmemelidir. Bu bağlamda, siyasal partiler yukarıda bahsi geçen yelpazeler dikkate alınarak sınıflandırılabilir (Roskin, Cord, Medeiros & Jones, 2012: 236). Bu sınıflandırmaya göre sağ çizgideki siyasal partiler: liberal, muhafazakâr, faşist, dinsel; sol çizgideki siyasal partiler: sosyal demokrat, sosyalist, komünist partilerdir. Bu sıralama aynı zamanda tarihsel oluşum aşamalarını da yansıtmaktadır. Bu aşamalara göre sağda yer alan muhafazakâr partiler 19. Yüzyılda liberalizme karşı örgütlenmiştir. Faşist partilerin yelpazede konumlanması 20. Yüzyılın ortalarına doğru olmuştur. Soldaki partiler ise önce sosyal demokrat adı altında örgütlenmiş, daha sonra kendi içinde geçirdiği bölünmeler sonucunda sosyalist ve komünist partiler ortaya çıkmıştır (Demirci Güler, 2003: 17).

Yukarıdaki sağ-sol ayrımı dikkate alınarak, çalışmamızın dönemi olan 1960-1980 yılları arasında Türkiye'de bulunan siyasal partiler düşünülecek olursa merkez sağda AP, Merkez solda CHP, aşırı sağda milliyetçi-muhafazakâr özellik gösteren MNP, MSP ve MHP ve aşırı solda Türkiye İşçi Partisi (TİP) konumlanmıştır (Börklüoğlu, 2019: 89-91; Şanlı, 2019: 38-40; Uçar, 2017: 102). Söz konusu dönemin siyasal görünümü bu partilerin ideolojileri, söylemleri, eylemleri ve dolayısıyla politikaları üzerinden şekillenmiş, sağ ve sol ideoloji kendisini Türkiye'de hissettirmiştir.

4. TÜRKİYE'DE SAĞ PARTİLERDE BÖLÜNME: 1960-1980

Bir toplumdaki bölünme çizgilerinin, başka bir deyişle sorun boyutlarının sayısı parti sistemi arasında yakın bir ilişki vardır. Eğer söz konusu toplum tek çizgi ekseninde bölünmüşse bu durum bir iki parti

sistemini ortaya çıkarır. Sorun boyutlarının birden fazla olması durumunda da zorunlu olarak birçok parti sistemi kendisini gösterir. Örneğin sistemde üç sorun boyutu görülmesi altı parti sistemini ortaya çıkarabilir.

Arendt'e göre sorun boyutlarını yedi kategoriye ayırmak mümkündür. Bunlar: sosyo-ekonomik, dinsel, kültürel, etnik, şehirselleşmiş, kırsal, rejime ilişkin, dış politikaya ilişkin ve maddecilik sonrası(post-materyalist) sorun boyutlarıdır (Özbudun, 2016: 3). Bu sorun boyutlarından bazıları ülkemizde görülmüştür ve siyasal partiler bu sorun boyutları etkisinde gelişme göstermiştir. Çalışmamızda ele alınan sağ partilerdeki bölünmeler Arendt tarafından ortaya koyulmuş bu sorun boyutlarından sosyo-ekonomik, dinsel, kültürel, etnik, şehirselleşmiş, kırsal, rejime ilişkin olanları dikkate alınarak açıklanmıştır.

Türk siyasal hayatımızda toplumsal ve siyasal bölünmelerin hikâyesi Osmanlı devrine kadar uzanmaktadır. Araştırmacıların Şerif Mardin'in çevre-merkez ayrımıyla başlattığı bölünme sorunsalı bürokratik merkezi temsil eden CHP ile orta sınıflardan oluşan çevreyi temsil eden Demokrat Parti(DP) ekseninde devam etmiştir. Mardin'e göre CHP bürokratik merkezi temsil ederken, DP ise köylüler, esnaf ve öteki orta sınıflardan oluşan demokratik çevreyi temsil etmekteydi (Erken, 2012: 33; Levi, 1991: 134).

DP'nin 1950 yılında iktidara gelişiyle çok partili hayata geçilmesi kenarı temsil eden burjuvazinin merkezi kontrol eden bürokrasinin karşısında güçlendiği şeklinde yorumlandı. Bu oluşumun iki temel direğinden birini devlet müdahalesi karşısında pazarı savunan iktisadi özgürlük oluştururken, diğer direği siyasal baskı ve merkezin ideolojik zorlaması karşısında mahalli gelenekleri savunan din özgürlüğü oluşturmaktaydı. DP, Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana birikmiş olan Batı ve laiklik karşıtı, ekonomiyi sırtlamış, geleneksel-dinsel yığınları kendisinde toplamıştı. Fakirliğin nedenini CHP'nin Batılılaşma aşkında gören yoksul köylüler öfkelerini DP aracılığı ile ifade etme eğilimindeydi. Yine de DP 1950 ve sonrasında seçimlerdeki desteğini çoğunlukla orta sınıfı temsil eden, görece durumu iyi köylü kesimlerden, toprak sahiplerinden ve sanayicilerden almıştır. Aslında bu ekonomi temelli bir çıkar birlikteliğidir (Tosun, 1999: 83; Ahmad, 1996: 148-153) ve ileride Türk sağındaki parçalanmaların nedenlerinden biri olacaktır.

Türkiye'nin ilk ideolojik siyasal parti seçimleri 1965 yılında yapılmıştır. Hem ulusal hem uluslararası kamuoyunda bu biçimde tanımlanan 1965 seçimlerine TİP en solda, CHP ortanın biraz solunda, AP sağda, CKMP en sağda konumlanmış partiler olarak girmiştir. Bu tespitin verdiği sonuca göre, Türk siyasal hayatında 1960-1980 arası yıllarda görülen siyasal partiler birbirlerine olan konumları dikkate alınacak olursa sağ-sol siyasal yelpazede şu şekilde konumlanmıştır: AP merkez sağda, CHP merkez solda, CKMP ve TİP atmışlı yıllar boyunca aşırı uçlarda. Özellikle CKMP ve TİP aşırı nitelikte partiler olarak tanımlanmıştır (Şanlı, 2019: 38-40; Börklüoğlu, 2019: 89-91). Genel bir sağ-sol yelpazesi görünümü vermek amacıyla Şanlı ve Börklüoğlu tarafından yapılan bu konumlandırmaya MSP de aşırı sağda bir siyasal parti olarak eklenmelidir. Çünkü ileride de değineceğimiz gibi, MSP benimsediği ideolojik fikirler nedeniyle sağ partiler grubunda işlenmektedir.

4.1. Adalet Partisi

Bilindiği üzere çok partili hayata geçişin simgesi olarak kabul edilen DP, 27 Mayıs askeri müdahalesinden sonra işletilen siyasal ve hukuksal süreç içerisinde kapatıldı. Bu parti toplumda geniş bir tabana hitap etmekteydi ve ülke CHP karşıtları ile DP karşıtları olarak neredeyse ikiye bölünmüştü. DP'nin kapatılmasından sonra ortaya çıkan durumda CHP ve ordu karşıtı büyük bir kitle açıkta kalmıştı ve bu ciddi bir temsil sorununu ortaya çıkarmıştı. Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) bu tabanın kendi başına bırakılmaması gerektiğini düşünüyordu. Bu nedenle yeni oluşumlara kendi kontrolünde izin vermeyi tasarladı. Özellikle kapatılan DP tabanını kapsayacak oluşumlar dikkatle izlenmeliydi.

Yeni anayasa siyasal partilerin ideolojik siyaset yapmasına imkân verecek biçimde düzenlenmişti (Zürcher, 2013: 357; Akşin, 2018: 266; Ahmad, 2016: 166; Çaylak ve Baran, 2018: 442; Karpat, 2019: 195). 27 Mayıs askeri müdahalesinden sonra Kemalizm ve ona eklenmiş olan sol ilericiliği temsil ederken, genel olarak sağ, özel olarak kapatılan DP kötülen taraf oldu ve kapatılan DP'nin devamı olarak görülen kesimler de bundan nasibini aldı. Bu kesimler gerici diye lanse edildi. Askeri vesayet DP tabanının yeniden örgütlenmesini ve siyasallaşmasını engellemek niyetiyle pek çok kanuni ve fiili tedbirler almıştı. Gerek seçim kanunu, gerek siyasal partiler kanunu bu amaca hizmet edecek biçimde düzenlenmişti. Bu durumun farkında olan DP tabanı faaliyetlerinde 27 Mayıs'ı eleştirmemeye ve anti-Kemalist bir söylem kullanmamaya dikkat ettiler (Fedayi, 2019: 41-46; Ahmad, 1996: 166-168).

AP, 27 Mayıs askeri müdahalesinden sonra, siyasal partiler üzerindeki yasakların kalkmasıyla kurulmuştur. Müdahaleden önce var olan CHP ve CKMP'ye ek olarak kurulan ve siyasal yelpazenin sağında bulunan AP tıpkı YTP ve CKMP gibi DP'nin oy tabanını hedefleyerek siyasete girmiştir (Demirci Güler, 2003: 30;

Ahmad, 2016: 163). Kapatılan DP'nin devamı olduğu izlenimine sahip olan AP 11 Şubat 1961 tarihinde Ragıp Gümüşpala başkanlığında kurulduğunda içerisinde birçok DP'li barındırmaktaydı (Atabay, 2015: 191; Zürcher, 2013: 357; Akşin, 2018: 266-267).

AP daha kuruluşunda farklı görüşleri ve fikir ayrılıklarını bünyesinde barındıran bir oluşumdur. Parti, kadrolarında eski DP'li milletvekillerini, emekli edilmiş askerleri ve eski Köylü Partisi'nden gelen isimleri muhafaza etmekteydi (Kurt, 2013: 220; Çavdar, 2013: 161-162; Levi, 1991: 136). Bu kesimler partide ılımlılar ve aşırıcular diye iki grubun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu gruplardan birincisini 1960 yılında emekli edilen ordu mensupları, serbest meslek mensupları ve üst düzey eski bürokratlar oluşturmaktaydı. Bunlar politikaya yeni girmişlerdi. İkinci grubu oluşturan politikacılar DP'li eski milletvekilleriydi. Üçüncü grubu ise liderleri Sadettin Bilgiç olan İslam milliyetçiliği taraftarları oluşturmaktaydı. Ordudan ayrılanlar, serbest meslek mensupları ve üst düzey eski bürokratlar ile DP'den gelen milletvekilleri ılımlıları, İslam milliyetçiliği taraftarları ise aşırıcuları temsil etmekteydi. 1964 yılında Süleyman Demirel'in genel başkan seçilmesine kadar Gümüşpala ve onun ölümünden sonra yerine vekâlet eden Sadettin Bilgiç etrafında konumlanan aşırıcular AP'ye egemen olmuşlardı fakat 1964 yılında yapılan genel başkanlık seçimleri sonrasında ılımlılar yükselişe geçmişlerdir (Çelik, 2005: 285-286). Parti içindeki politik kesimler arasındaki mücadelede eski DP'liler AP içerisinde bulunan DP ruhunu yaşatmak ve DP politikasını yeniden hayata geçirmek isterken, İslamcı milliyetçi politik kesim de aşırı muhafazakâr ve milliyetçi eğilimlerini parti içinde kabul ettirmeye çalışmıştır. İlimliler grubuna dâhil olup, politikaya yeni girenler ise farklı siyasal fikirlere sahip olmalarından dolayı henüz bir birlik oluşturamamışlardı. Partiye yeni katılan bu ılımlı kanadın güçlenmesi 1964 yılından sonra, Süleyman Demirel'in genel başkanlık koltuğunu kazanmasıyla mümkün olmuştur.

Genel başkan olduktan sonra, 1969 yılına kadar partideki farklı kesimler arasında eşit mesafe esasına dayalı dengeli bir politika izleyen Demirel seçimlerden sonra bu politikasını terk etmiştir. Yani başlarda AP'nin yükselmesini sağlayan, farklı toplumsal tabanların temsil edildiği koalisyonlar tabanı Süleyman Demirel'in kesin tercihler yapmak zorunda kaldığı 1970 yılına gelindiğinde siyasal partiler yelpazesinin sağında bölünmelerin nedeni olmuştur (Demirci Güler, 2003: 50-51; Levi, 1991: 140-141; Tosun, 1999: 104; Çavdar, 2013: 113; Karpat, 2019: 110).

1960'lı yılların ikinci yarısında yaşanan gelişmeler sonucunda, AP'de iki bölünme gerçekleşmiştir; bunlardan birincisi partiden ayrılan 41'lerin 17 Aralık 1970 tarihinde Bozbeyli önderliğinde kurduğu ve kapatılan DP'nin devamı niteliğindeki Demokratik Parti (DP) oluşumudur. Bölünmenin açık sinyalleri parti başkanı ve kurucularından olan Gümüşpala'nın ölümünden sonra yerine geçecek kişinin belirlenmesi, yani dördüncü parti kongresi esnasında görülmüştür ve beklenen dışında adı siyaset çevrelerince yeni duyulmuş Süleyman Demirel, Sadettin Bilgiç yerine AP'nin genel başkanı olmuştur. Bu durum AP'yi Bilgiç'i destekleyenler ve Demirel yanlıları şeklinde ikiye bölmüştür (Kurt, 2013: 224; Çelik, 2005: 286; Çavdar, 2013: 113; Fedayi, 2019: 46; Akın, 2019: 382; Koç, 2013: 141).

DP'nin kuruluşuna yol açan önemli bir neden, AP'nin içerisinde bulunan Bayar ve Menderes ailelerinin yanı sıra İhsan Sabri Çağlayangil, Ferruh Bozbeyli, Ali Fuat Başgil, Tekin Arıburun, Mehmet Turgut, Sabit Osman Avcı, Cihat Bilgehan, İsmail Hakkı Tekinel, Ali Naili Erdem ve Faruk Sukan gibi birçok önemli ismi bünyesinde barındırmasına rağmen Demirel'in parti içi oligarşi yaratarak tek adama yönelmesidir. 1965 genel seçimlerinden sonra Cemal Gürsel'den hükümeti kurma görevini alan Demirel'in oluşturduğu kadrolarda ılımlılara yer vererek öteki grupları dışlayıcı politikalar izlemesi onun tek adamlıkla suçlanmasına neden olmuştur ve özellikle Bilgiç grubu açık muhalefete başlamıştır (Arslan, 2019: 84-85; Ahmad, 1996: 233-234; Yücel, 2016: 38).

DP'nin AP'den kopmasının bir başka nedeni de AP'nin kuruluş yıllarındaki ilkelerden sapmalar göstermesiydi. Sonuçta AP, DP'nin devamı olan bir siyasal partiydi; fakat sonradan DP'nin felsefesi, kadroları, hatıraları ikinci plana atılmıştı, bu da bölünmeleri kaçınılmaz hale getirmişti. Ayrıca AP döneminde uygulanan ekonomi politikaları da DP oluşumunun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Siyasal ve idari mekanizmalar aracılığı ile desteklenen sanayi sektörü karşısında toprak ve küçük ticaret burjuvazisi güç kaybediyordu. Neticede bir sektörün gelişmesi diğer sektörün aleyhine oluyordu (Tosun, 1999: 100-101; Levi, 1991: 140-145; Çavuşoğlu, 2009: 270; Çaylak ve Baran, 2018: 459).

AP'deki ikinci bölünme 25 Ocak 1970 tarihinde partiden ayrılanların MHP'yi kurmasıyla gerçekleşmiştir (Koç, 2013: 142; Fedayi, 2019: 46). Demirel ve AP'yi büyük sermayeye, özellikle de yabancı sermayeye bağımlı olmakla eleştiren Necmettin Erbakan, oldukça muhafazakâr özellikleri bulunan Konya'dan adaylığını koyarak bağımsız milletvekili seçildi ve Meclise girmeyi başardı. Hemen akabinde başka üç

bağımsızla birlikte Ocak 1970'te partisini kurdu (Zürcher, 2013: 372; Akyol, 2011: 101; Ahmad, 2016: 172). Sağ hareketin İslami ayağını temsil eden MNP gençlik örgütü Milli Türk Talebe Birliği'nden gelen kesimlerin, başlarda AP çatısı altında örgütlenen tarikat ve cemiyetlerin toplanma yeri oldu (Bakırcı, 2019: 77; Akyol, 2011: 101).

Büyük burjuvaziye ve bu kesimin lehine uygulanan politikalara tepki olarak kurulan MNP, Anadolu'daki muhafazakâr tabanın oyuna talip olmuştur (Kurt, 2013: 226). Erbakan Demirel'i özellikle yabancı sermaye olmak üzere, büyük sermayeye bağımlı olmakla suçluyordu. Ona göre Demirel, İslam'a sırtını dönmüştü ve ülkedeki sorunların temelini oluşturan şey Osmanlı-İslam mirasının terkedilmesi ve taklide dayalı bir batılılaşmanın benimsenmesiydi (Bakırcı, 2019: 77). Böylece aşırı sağın ifadesi olarak kabul edilen, dini öğelere vurgu yapan sağ, merkez sağdan uzaklaşarak MNP çatısı altında örgütlenmiştir (Çavuşoğlu, 2009: 269; Zürcher, 2013: 368). İslami kanadın temsilcisi olarak görülen bu sağ partinin ömrü fazla uzun olmadı, parti laiklik karşıtlığı ile suçlanarak Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı (Akgül, 2019: 21).

Adalet Partisi içerisinde gerçekleşen bir başka bölünme ise "Bizim Ev" grubunun kurulmasıyla görülmüştür. AP kesimlerinin bir kısmı tarafından Partinin gerçek lideri olarak kabul edilen Celal Bayar, 1966 yılında geçen af yasasıyla diğer eski DP'li liderlerle birlikte serbest kalınca parti içerisinde Demirel'i lider olarak kabul edenler ve Demirel'i emanetçi olarak görenler arasındaki bölünme kendisini göstermeye başladı. Bayar'ın etrafında toplanan eski DP'liler AP siyasetini etkilemek amacıyla 1968 yılından itibaren "Bizim Ev" adında bir baskı grubu kurdular (Bakırcı, 2019: 68; Zürcher, 2013: 364). Bayar muhalefeti etkisini 1973 seçimlerinde gösterdi; Demirel Bülent Ecevit karşısında başarısız oldu (Üste, 2016: 85; Fedayi, 2018: 496).

4.2. Milli Selamet Partisi

Milli Selamet Partisi (MSP), MNP'nin devamı niteliğinde, bu partinin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasından sonra 11 Ekim 1972'de Süleyman Arif Emre'nin genel başkanlığında kurulmuştur. Anayasa Mahkemesi'nin MNP'yi kapatma kararı dolayısıyla temkinli davranılmıştır ve Necmettin Erbakan partinin kurucuları arasında yer almamıştır (Akın, 2019: 385-388; Poyraz, 2013: 317-318).

MSP 14 Ekim 1973 tarihinde yapılan genel seçimlere Süleyman Arif Emre genel başkanlığında girmiştir. Seçimde %11,8 oranında oy alan parti meclise 48 milletvekili ile girmiştir ve Cumhuriyet Senatosu(CS)'nda 3 üye ile temsil edilmeyi başarmıştır (Akgül, 2019: 23; Fedayi, 2018: 497). Böylece 1950'li yıllardan bu yana, İslam görüşüne dayanan ve iktidarın kuyusundan köşesinden devlet kademelerinde yer edinmeye çalışan sağ %10'un üzerinde oy alarak Meclis'te temsil olanağı bulmuştur (Akın, 2019: 396).

Erbakan 1973 seçimlerinden hemen sonra MSP'nin genel başkanlık koltuğuna oturmuştur ve partisi içinden yapılan tüm eleştirilere karşın seçimlerden birinci parti olarak çıkan CHP ile anlaşmış ve CHP-MSP koalisyonunu kurmuştur. Böylece Milli Görüş Hareketi(MGH)'ni ilk kez olarak iktidara taşıma başarısını yakalamıştır. Bu başarı onun ve partisinin düşüncelerinin siyasal alanda yer bulmasını sağlamıştır. Böylece Siyasal İslam kavramı Türk siyasal yaşamında ele alınmaya başlanmıştır (Çaha ve Baykal, 2017b: 6; Üste, 2016: 86; Fedayi, 2018: 497; Koç, 2013: 142, 145; Ahmad, 2016: 191-193).

Doğası itibariyle siyaset platformuna kuşkuyla yaklaşan Nurcular, Osmanlı Devleti'nden beri varlıkları devam eden bir cemaat olarak tarihimizde önemli yer tutmaktadır. Bu cemaat önce kapatılan DP, 1970'den sonra da siyasal olarak MSP çatısı altında örgütlenmeye başladı ve dindar, mason ve Siyonizm karşıtı, komünizm aleyhtarı oluşları ile sağda konumlandılar (Çaha ve Baykal, 2017a: 799-800;). Görünüşte MSP'nin ideolojisini temsil eden komünizm ve Batı karşıtlığı, dini değerlere bağlılığı benimsemiş olan bu cemaat ileride partide bölünmelerin nedeni olacaktır.

Birinci Milliyetçi Cephe (MC) hükümeti kurulduktan sonra MSP içerisinde muhalefet baş göstermeye başlamıştı. Örneğin Nurcu bir vekil olan Muş milletvekili Hamdi Çelebi koalisyona tepki göstererek partiden istifa etti (Akgül, 2019: 25). Sonuçta, dindar görüşlerin din karşıtı kabul edilen CHP görüşleriyle bir araya gelmesi partideki bazı kesimler tarafından kabul edilebilir değildi. Bunu izleyen süreçte partiden ilk ciddi kopuşun başlangıcı 27 Kasım 1974'te MSP 2. Büyük Kongresi esnasında gerçekleşmişti. Nurcuların genel idare kurulunun içerisinde değişiklik yapılması yönündeki talebi Erbakan tarafından reddedilince Nurcu milletvekilleri alternatif bir liste hazırlığı içine girmişlerdir. Hazırlanan bu liste yapılan seçimleri kaybetmiştir. Takvimler 24 Ekim 1976'yı gösterdiğinde MSP'nin 3. Büyük Kongresi yapılırken de Erbakan'ın Genel İdare Kurulu'nda değişiklik istememe yönündeki tavrı değişmemişti. Bunun üzerine ikinci bir liste daha oluşturuldu (Arpacı, 2017: 232). Bu defa da Erbakan'ın Nurculardan dâhil ettiği Tefvik Paksu'nun bulunduğu Erbakan'ın listesi kazanmıştır. Nurcular bu seçime itiraz etmiş ancak itiraz gündeme alınmamış, bunun üzerine de Tefvik Paksu Çalışma Bakanlığı ve Genel İdare Kurulu üyeliğinden istifa

etmiştir. Paksu'dan sonra da yine Nurcuların önde gelen isimlerinden Rasim Hacıoğlu, TBMM başkan vekilliğinden istifa etmiştir (Arpacı, 2017: 233).

MSP'de şiddetlenen muhalefet art arda ayrılıkları getiriyordu. Bu arada erken seçim kararı alınmıştı ve 1977 yılı içerisinde bir genel seçim yapılacaktı. Tam bu sırada MSP'de Nurcu cemaatine mensup ve partiden ayrılan; A. Tevfik Paksu, Hüsamettin Akmumcu, Gündüz Sevilgen, Reşat Saruhan, Ali Acar, Ahmet Akçael, Vahdettin Karaçorlu, Rasim Hancıoğlu, Cemal Cebeci, Hulusi Özkul, Yahya Akdağ, Cahit Karaçor, Sabri Dörtkol ve Hüseyin Abbas gibi muhalifler Nizam Partisi(NP)'ni kurdular (Akgül, 2019: 25).

NP siyasal faaliyetler gerçekleştirmiştir, fakat etkili olamamıştır. 1977 yılında yapılan seçimlere de girmemiştir. Sonunda 2533 sayılı kanunla 16 Ekim 1981 tarihinde kapatılmıştır (Yücel, 2016: 47-48). Kendisinin MSP'den ayrılarak siyasal parti olması ve siyasal parti faaliyeti olarak Alparslan Türkeş'in destek çağrısı üzerine CKMP'yi 1977 seçimlerinde desteklemesi (Uzun, 2013: 250) sağdaki bölünmelerin bir boyutunu oluşturmuştur. NP'nin bu hareketi onun kayda değer tek faaliyeti olarak kabul edilebilir.

MSP'deki bölünmeler 1970'li yılların sonuna doğru farklı bir kanatta devam etmiştir. Nurcuların ayrılmasının ardından 15 Ekim 1978 tarihinde yapılan MSP kongresi Erbakan ile Özal kardeşler arasında bir gerilime neden olmuştur.

MSP içinde güçlü konumda olan ve Sanayi ve İçişleri bakanlığını da yapan Korkut Özal parti içinde Erbakan'a karşı muhalefet lideri haline gelmişti. Korkut Özal partiye kardeşi Turgut Özal'ı da alarak daha da güçlenmeyi hedeflemiştir. 1977 seçimlerinde İzmir'den milletvekili adaylığı olan Turgut Özal ve kardeşi karşısında kongreyi Erbakan kazanmış olsa da Korkut Özal ve iki arkadaşı Erbakan'ın listesini delerek parti yönetimine girmişlerdir, fakat Erbakan'ın parti içinde kurduğu dengeleri yıkmaları mümkün olamamıştır (Arpacı, 2017: 234-235).

4.3. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi veya Milliyetçi Hareket Partisi

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ihtilal yıllarında CHP gibi kapatılmamış iki siyasal partiden biri oldu. TSK'nın anayasanın yürürlüğe girmesinden sonra siyasal faaliyetleri serbest bırakacağına ve serbest seçimlerin yapılacağına dair açıklamalarından sonra siyasal hareketlilik başlamıştı. Bu siyasal hareketlilik içinde Osman Bölükbaşı'nın CKMP'si kapatılan DP'nin oy tabanını hedefleyen, onunla aynı tabanda bir parti olarak (Koç, 2013: 131) faaliyetlerini sürdürmekteydi. AP ve YTP'nin henüz kurulmadığı dönemlerde sağın en önemli siyasal partisi Osman Bölükbaşı'nın CKMP'siydi. Ne de olsa CHP karşısında siyasal yaşamına ara vermeden devam edebilen tek siyasal oluşum bu partiydi.

CKMP içerisinde bölünmeler 1960'lı yılların başında görülmeye başladı. Partinin adı henüz değiştirilmemişken Osman Bölükbaşı, 1965 seçimlerinden önce ilk bölünmeyi gerçekleştirdi. Bölünmenin gerçekleştiği yılın Haziran ayında Osman Bölükbaşı ve onu destekleyen 29 milletvekili partiden ayrılarak Millet Partisi(MP)'ni yeniden kurdular. Osman Bölükbaşı'nın partiden ayrılmasından sonra genel başkanlık görevi önce Ahmet Tahtakılıç'a, ardından Ahmet Oğuz'a verildi (Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, 2020; Akın, 2019: 382).

Bölükbaşı'nın CKMP'den ayrılarak 1962 yılında kendi partisi MP'yi kurmasından sonra CKMP'nin 22 ve 23 Şubat 1964 tarihlerinde yapılan kongresinde Alparslan Türkeş'e yakınlıklarıyla bilinen atmıştan fazla politikacı partiye girerek, burada Alparslan Türkeş'in etkinliğini arttırmaya başladılar. Bu etkinliklerin bir sonucu olarak CKMP Büyük Kongresi 1965 yılında yapıldı ve Alparslan Türkeş bu kongrede genel başkan seçildi. CKMP'nin bu tarihten sonraki çalışmaları bir program ve teşkilat inşa etme ve benimseme çabalarına odaklandı (Atabay, 2015: 212; Akyol, 2011: 95; Zürcher, 2013: 371). Parti 1964 yılında bir parti programı yayınladı ve gayesini Türkiye'de insan haklarını tesis edecek bir devlet düzeni kurmak olarak açıkladı. Vurgusunu da bu gayeye ulaşma yolunda milliyetçiliğe bağlanmanın gerekliliği olarak belirtti (Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Programı, 1964: 1). Bunun bir göstergesi olarak parti programında milliyetçiliğin parti prensiplerinden olduğu açıkça belirtilmiştir (Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Programı, 1964: 7).

CKMP için milliyetçi ve muhafazakâr parti demek yanlış olmayacaktır, fakat partide milliyetçi-Türkçü ideolojinin bir siyasal ideoloji olarak temel alınması olgusu Alparslan Türkeş ve ekibinin partiye girmesinden sonra oluşmuştur (Türk Yurdu Dergisi, 2020; Zürcher, 2013: 371-372). Alparslan Türkeş'in CKMP'ye egemen olması milliyetçi hareketi siyasal hayata taşımış ve milliyetçi ideolojinin bir siyasal parti sayesinde siyasal hayat içerisinde kurumlaşma süreci başlamıştır. CKMP genel başkanı olan Alparslan Türkeş, Dokuz Işık Doktrini'yle CKMP'yi Türkçü bir partiye dönüştürmüştür (Uzun, 2013: 237; Zürcher, 2013: 371-372).

Türkeş'in arkadaşlarıyla birlikte CKMP'ye katılması parti içinde rahatsızlık yaratmıştır. Hükümetin Milli Savunma Bakanı olan Hasan Dinçer ve Seyfi Öztürk ile 6 senatör üyesi partili, Türkeş'in partiyi totaliter bir parti görünümüne sokacağı gerekçesiyle ayrıldıklarını açıkladılar ve bir süre sonra AP'ye girdiler (Uzun, 2013: 242). Böylece CKMP'den ideolojik kaygılarla bir kopuş gerçekleşmişti. Zaten Alparslan Türkeş ile başlayan kopuşlar ideolojik temelli olacaktı.

1969 yılına gelindiğinde CKMP önemli bir değişim geçirdi ve partinin adı Milliyetçi Hareket Partisi(MHP) olarak değiştirildi (Zürcher, 2013: 372; Karakurt, 2016: 42). 9 Şubat 1969 tarihi MHP'nin resmi kuruluşu olarak kabul edildi (Kocabyık, 2011: 4). Milliyetçi Hareket Partisi yeni adı CKMP'nin 8-9 Şubat tarihinde gerçekleştirilen olağanüstü büyük kongresinde delegelerin geniş desteğini alarak kabul edildi. Bu değişiklikten sonra toplanan ilk genel idare kurulunda partinin amblemi üç hilal olarak kararlaştırıldı ve MHP gençlik kolları için de kurt amblemi hilal içine yerleştirilerek benimsendi. Tekelci kapitalizme ve komünizme aynı ölçüde karşı olduğunu iddia eden militan, aşırı ulusalcı ve neo-faşist bir parti yaratarak aynı alt-orta sınıfın oylarını çekmek amaçlandı. Partinin ilk siyasal başarısı 1969 seçimlerinde kazanıldı; seçime yeni adı, yeni amblemi ve yeni ideolojisiyle, Alparslan Türkeş'in liderliğinde giren MHP %3 oy aldı ve Türkeş ilk kez olarak milletvekili seçildi. Böylece TBMM'ye girmeyi başardı (Akyol, 2011: 95; Ahmad, 2016: 172).

Alparslan Türkeş'in partisinden kopuşlar ideolojik ve stratejik eksene oturma sürecinde gerçekleşmeye başladı. Partiye Alparslan Türkeş ile birlikte katılan MBK üyelerinden beş tanesi partiden ayrıldı. Bu kopuşun temelinde ideolojik nedenler yatmaktaydı. Seküler milliyetçilikten muhafazakâr milliyetçiliğe doğru kayma eğilimi gösteren partiden ayrılığın nedeni Türkeş'in arkadaşları tarafından Atatürk'ün çizdiği rotadan çıkıldığı ve sağa kayıldığı şeklinde deklere edildi ve bu kişiler partiden ayrıldı. Gerçekten de, Türkeş 1969 yılına kadar laikliğin sözünü sakınmaz bir taraftarıydı ancak söz konusu yıl rotasını değiştirerek, seçim sürecinde İslam'ın Türk ulus mirasının bir parçası olduğu üzerinde durmaya ve Osmanlı mirasına vurgu yapmaya başladı. Buna ek olarak Alparslan Türkeş'in arkadaşları partiye yeni katılan muhafazakâr gençlerle de anlaşmazlıklar yaşamaya başlamışlardı. Bu da 1968 yılına gelindiğinde 14'ler ekibinden Alparslan Türkeş'in arkadaşları olan Muzaffer Özdağ ve Rifat Baykal gibi isimlerle de bağların zayıflamasıyla sonuçlandı. Bu iki 14'ler mensubu 1970 senesinde MHP'den istifa etti (Erken, 2014: 140-141; Zürcher, 2013: 372).

1969 yılında Adana'da gerçekleştirilen parti kongresi partinin geleceği açısından oldukça önemlidir; MHP adını bu kongrede almıştır ve 1970'li yıllardaki ideolojisinin sinyallerini de bu kongrede vermiştir. Alparslan Türkeş'in "Biz Tanrı dağı kadar Türk, Hıra dağı kadar Müslümanız" sözleri partinin ideolojisini açığa vurmaktaydı. Bu yaklaşıma Nihal Atsız ve arkadaşları karşı çıkmıştır ve onların bu karşı çıkışları partiden ihraçla sonuçlanmıştır (Karakurt, 2016: 42).

MHP'nin Alparslan Türkeş ile birlikte sağa kayması ve muhafazakâr söylemleri benimsemesi; üstelik bu kesimlere partisinde yer vermesi partide bulunan laik kesimleri rahatsız etmiş, bu kesimler yukarıda da değindiğimiz gibi ya partiden ayrılmışlar, ya da ihraç edilmişlerdir. Bunu izleyen dönemde, 1970'ler boyunca MHP içerisinde başka ayrılıklar görülmedi. Bu yıllar daha çok MHP'nin daha fazla milliyetçiliğe yönelerek sağa kaydığı ve uçlarda gezindiği yıllar oldu. Böylece MHP siyasal yelpazenin en ucunda, MSP ile aynı yerde, ama öte yandan solun en ucunda bulunan sol partilere de oldukça yakın bir noktada konumlandı. Çünkü siyasal yelpazeler bölümünde değindiğimiz atmalı biçimli yelpazeye göre en solda bulunan TİP en sağda kabul ettiğimiz CKMP'den uzak değildi. Bu iki görüş siyasal yelpazede birbirlerine oldukça yakın konumlanmışlardı. Bunun nedeni bu iki siyasal partinin de merkezdeki CHP ve AP'ye göre aşırılığı temsil etmesiydi.

5. SONUÇ

Türkiye'de sağ partiler içinde gerçekleşen parçalanma 1970'li yıllarda belirginleşmiştir. Bunda AP tarafından uygulanan ekonomik politikalara karşı tepki göstererek kurulmuş olan DP ve MSP etkili olmuştur. Yani bu yıllarda sağdaki bölünmenin kaynağını sosyo-ekonomik sorun boyutu nedeniyle ortaya çıkan bu partiler oluşturmuştur.

Sağ partilerde meydana gelen bölünmenin en geniş biçimi AP'de görülmüştür; bu partiden kopuşlarla kurulan MNP yetmişli yıllarda yolculuğuna MSP olarak devam etmiştir. Geleneğe vurgu yapan, söylemlerinde İslam vurgusu bulunan, sorunların nedenini Osmanlı mirasının terkedilmesinde ve Batıya yönelmede bulan MSP sağdaki bölünmelerin kültürel boyutunu oluşturmuştur. MNP-MSP'ye göre sorunun temelinde yatan şey, tarihi değerlerin ve kültürümüzün unutulması; geçmişin yok edilmeye çalışılmasıdır. Bu konuda en büyük pay da Batı hayranlarına aitti ve AP ile Demirel suçlanması gerekenlerdi.

Öte yandan AP'den kopan DP'nin ortaya çıkışında da sosyo-ekonomik sorun boyutu etkili olmuştur. Demirel ve AP'nin politikalarıyla desteklediği büyük sanayici kesimine karşı küçük burjuvazinin sözcülüğünü üstlenen DP, AP'den ayrılarak kuruluşunu 1970 yılında gerçekleştirmiştir. DP'nin AP'ye muhalefetinin bir boyutunu da Süleyman Demirel'e olan tepki oluşturmuştur. AP'nin ılımlılar ve aşırıcular diye ikiye bölünmesi bu tepkinin bir sonucudur. Sonunda sosyo-ekonomik nedenleride gerekçe gösteren bir grup partili AP'den ayrılarak DP'yi kurdular.

Atmışlı ve yetmişli yıllarda sağın en geniş tabanlı siyasal partisi AP olarak kabul edilebilir. Bunun yanında daha sağda konumlanmış MSP ve CKMP-MHP içerisinde de bölünmeler gerçekleşmiştir. MSP ve CKMP-MGH'nin varlığını rejime ilişkin sorun boyutu üzerinden ele alabiliriz. MSP Osmanlı geleneğine bağlı, Kemalizm ve Cumhuriyet'e kuşkuyla yaklaşan, hatta kimi kaynaklara göre Şeriatı getirmeyi hedefleyen bir siyasal parti olarak siyasal yelpazenin sağında konumlanmıştır. Bu nedenle Türkçü ideolojiye yaslanmış, Atatürk ilkelerine bağlı bir CKMP ile veya Batı yanlısı, Cumhuriyet yapısına dayanan AP ile işbirliğine girmesi beklenemezdi. İslam geleneğine sıkı sıkıya bağlı olan MSP, CKMP'yi muhafazakâr İslam ve Türk geleneklerine bağlılık ideolojilerinden yakalasa da iki sağın rejim karşısındaki tutumundaki farklılık onları bölmekteydi.

MSP'de meydana gelen bölünme sonucunda kurulan NP, ne rejime ilişkin, ne kırsal, ne şehirselle, ne kültürel ne de sosyo-ekonomik sorun boyutlarına dayanmaktadır. Bu oluşumun temel nedeni parti içerisindeki yönetim tartışmaları sonucunda ortaya çıkan anlaşmazlıklardır. MSP katı bir örgüt yapısına sahipti ve kuruluştaki kadrosunu yenilemek istemiyordu. Öte yandan parti içerisinde bulunan dini cemaatler, Erbakan ve ekibinin izlediği politikaları fazla ılımlı buluyor, hatta onları düşmanla işbirliği yapmakla suçluyorlardı. Bu durum partide ideolojik temelli bir bölünmeye neden oldu ve Nurcu grup partiden ayrılarak NP'yi kurdular. Bu siyasal parti siyasal yaşamda etkin rol oynamamışsa da, MSP'deki bölünmeye ideolojik bir boyut kazandırdı.

Sonradan adı MHP olarak belirlenen CKMP, sağdaki bölünmelerin ideolojik sorun boyutunu oluşturmuştur. Alparslan Türkeş'in parti genel başkanlığına gelmesinden sonra İslamcı-muhafazakâr bir çizgiye kayan parti Kemalizm görüşünde olanların ayrılığıyla sonuçlanmıştır. Ayrıca partinin milliyetçiliğe kayması da ayrılıkları getirmiştir. Osman Bölükbaşı tarafından kurulan MP dışında hiçbir bölünme partileşmemiştir.

Türk siyasal hayatında meydana gelen sağ bölünmelerin şehirselle ve kırsal boyutu ise MNP-MSP ve CKMP-MHP ile AP oluşumlarının tamamında görülmektedir. AP Demirel'in geldiği köylü tabanı kendisine katarak kırsal bir bölünme yaratmış, İzmir ve İstanbul sermayedarlarını destekleyerek de şehirselle bir bölünmeye neden olmuştur. MSP Anadolu sermayedarlarını, küçük esnaf ve zanaatkarları etrafında toplayarak kırsalda bir taban daha meydana getirmiş, küçük burjuvaziyi İstanbul ve İzmir sermayedarlarına karşı destekleyeceğini açıklayarak diğer şehirli orta sınıfları İstanbul ve İzmir'de bulunan burjuvaziye karşı konumlandırmıştır. Ayrıca MSP'nin geleneğe yaptığı vurgu, kırsal tabanı kendisine çekerken, AP'nin modernleşmeye yaptığı vurgu şehirli kesimi AP'ye yakınlaştırmıştır. Öte yandan CKMP'nin milliyetçiliğe yaptığı vurgu ve ideolojisini Ülkü Ocakları sayesinde üniversitelerde yaymaya başlaması kırdan gelen gençlerin bu görüşler etkisinde kalmasıyla sonuçlandı ve Milliyetçi-Türkçü ideoloji şehirlerden kırsal tabana yayılmaya başladı. Bunun sonucunda kırsalda bulunan köylü kesim CKMP-MHP etrafında kümelenerek sağda bir taban daha meydana getirdi.

Ülkemizde 1960-1980 yılları arasında meydana gelen sağ siyasal parti bölünmelerini Arendt'in sorun boyutlarının bir kısmını ele alarak inceledik. Bu sorun boyutlarının her biri iki siyasal partiyi ortaya çıkarmamış, her bir sorun bazen ikiden fazla siyasal partinin kurulmasına neden olmuş, bazen de birden fazla sorun boyutu sağda benzer bölünmeleri ortaya çıkarmıştır. Örneğin, ideolojik sorun boyutu CKMP, MSP ve CKMP'den kopuşlarla gerçekleşen bölünmeleri ortaya çıkarmıştır. Buna ek olarak AP'den ayrılan MNP hem sosyo-ekonomik, hem kırsal, hem şehirselle, hem kültürel sorun boyutlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Türk Cumhuriyet hayatının ilk başarılı darbesi olan 27 Mayıs ihtilalinden sonra yirmi yıllık süre tamamlanırken, sağda dağılmış ve birçok siyasal parti ile temsil edilen kapatılan DP tabanı giderek ayrışmakta, MHP ve MSP destekli bu gruplar marjinalleşmekteydi. Sola karşıtlıktan beslenen sağ, karşıtı olan solun da kışkırtmalarıyla kontrolden çıkmıştı. Toplumda terör hâkimdi, sağ ve sol arasındaki şiddet gitgide artıyordu. Toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan sağ partiler uzlaşmıyordu; sol ise hükümet kurabilecek çoğunlukta değildi. Üstelik ekonomi de kötüye gidiyordu. İstikrarsız hükümetler, artan şiddet ve terör, kötü giden ekonomi ve bu olumsuz ortamda sağ kanat siyasal partilerin uzlaşmadan uzak tutumu Ordunun yirmi yıl sonra yeniden yönetime el koymasıyla sonuçlandı.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (1996). Demokrasi sürecinde Türkiye (1945- 1980) (2.bs.). İstanbul: Hil Yayın. Ahmad, F. (2016). Modern Türkiye' nin oluşumu (15.bs.). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akgül, A. (2019). Dünyanın değişimi ve Erbakan devrimi. Ankara: Buğra Yayıncılık.
- Akın, R. (2019). Türk siyasal tarihi 1908-2000 (3.bs.). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Akşin, S. (2018). Kısa Türkiye tarihi (24.bs.). İstanbul: Kültür Yayınları.
- Akyol, H. (2011). Bölüne bölüne iktidar olmak: Türkiye' de sağ örgütler. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Aldıkaçtı, O. (1973). Anayasa hukukumuzun gelişmesi ve 1961 Anayasası (2.bs.). İstanbul: Yenilik Yayınevi.
- Althusser, L. (2014). İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları (7.bs.). İstanbul: İthaki Yayıncılık.
- Arıbaş, K. ve Şimşek,Ü. (2014). Siyaset bilimine giriş. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Arpacı, I. (2017). Türk siyasetinde Erbakan. İstanbul: Kopernik Yayınları.
- Arslan, M. (2019). Süleyman Demirel. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arslan, R. (2016). Siyaset bilimine giriş. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Ataay, F. (2019). Türkiye demokrasi tarihi (1789' dan günümüze). Ankara: Nika Yayınevi.
- Atabay, M. (2015). Partiler, seçimler, iktidarlar ve müdahalelerle Türk demokrasi tarihi (2.bs.). Edirne: Paradigma Akademi.
- Atasever, G. (2013). Siyasal parti tipolojisi. T. Uzun (Ed.). İttihat ve Terakki' den Günümüze Siyasal Partiler içinde (ss. 15-31). Ankara: Orion Kitabevi.
- Aytaç, A.M. (2017). Siyasal ideolojiler. Y. Taşkın (Ed.). Dünya Görüşü ve İdeolojiler içinde (ss. 105-139). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atılğan, G. ve AYTEKİN, E.A. (2017). Siyaset bilimi: Kavramlar, ideolojiler, disiplinler arası ilişkiler (6.bs.). İstanbul: Yordam Kitabevi.
- Aytaç, A.M.(2017). Siyasal ideolojiler. Y. Taşkın (Ed.). Dünya Görüşü ve İdeolojiler içinde (ss. 105-139) (4.bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bakırcı, F. (2019). Parlamenter sistem siyasal istikrarsızlıkların nedeni midir? 1960-1971 Dönemi. ViraVerita E-Dergi, 10, 30-108. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/892523> (21.05.2020)
- Baradat, L.P. (2012). Siyasal ideolojiler: Kökenleri ve etkileri. (Çev. A. Aydın). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Bobbio, N. (1994). Bir politik ayrımın anlamı: Sağ ve sol. (Çev. Z. Yılmaz). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Bora, T. (2017). Siyasal ideolojiler. Y. Taşkın (Ed.). Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler içinde (ss. 81-105) (4.bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bottomore, T. (2017). Siyaset sosyolojisi. (Çev. E. Mutlu). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Börklüoğlu, L. (2019). Tanzimat' tan günümüze Türk siyasal hayatı. Bursa: Dora Yayınları.
- Çağla, C., Yüksel, A.N. (2017). Siyaset bilimi (Göz. Geç 2.bs.). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Çağlayandereli, M. (2017). Siyasal partiler. <https://www.researchgate.net/publication/321833892> adresinden alınmıştır.
- Çaha, Ö., Baykal, Ö. (2017a). Milli Görüş Hareketinin kuruluşu: Türk Siyasetinde Milli Nizam Partisi deneyimi. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19(3), 788-806.
- Çaha, Ö., Baykal, Ö. (2017a). "Politik aktör olarak Necmettin Erbakan'ın Türk siyasetindeki yeri", Akademik Hassasiyetler Dergisi, 4(8), 1-18.
- Çaha, Ö., Şahin, B. (2015). Dünyada ve Türkiye' de siyasal ideolojiler (2.bs.). Ankara: Orion Kitabevi.
- Çam, E. (2011). Siyaset bilimine giriş (10. baskı), İstanbul: Derya Yayınevi.

- Çavdar, T. (2013). Türkiye' nin demokrasi tarihi 1950' den günümüze (5.bs.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Çavuşoğlu, H. (2009a). "Merkez sağda 27 Mayıs ve 12 Eylül sonrası partileşme". Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(22), 165-178.
- Çavuşoğlu, H. (2009b). Türk siyasi hayatında merkez sağ çizgisinin tarihi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(2), 265-178.
- Çaylak, A., Baran, H. (2018). "Türkiye'de Kemalist rejimin ordu ve anayasa ile pekişmesi ve darbeler arası dönem (1960-1980)". A. Çaylak Ve S. A. Avcu (Ed.). Osmanlı'dan günümüze Türkiye'nin siyasal hayatı içinde (SS. 437-484) (3.bs.). Ankara: Savaş Yayınevi.
- Çelik, V. (2003). 12 Mart ara döneminde siyasi partiler. Liberal Düşünce Dergisi, 40, 283-311.
- Demirci Güler, F.(2003). Türkiye'nin yakın siyasetinde bir örnek olay: Adalet Partisi. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Dönmez, G.(2019). Siyaset. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Dursun, D.(2019). Siyaset bilimi (10.bs.). İstanbul Beta Yayınları.
- Duverger, M.(1993). Siyasi partiler (4.bs.). (Çev. T. Tunçdoğan). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Erken, A. (2014). "Örgüt ve strateji: 1965-1980 arasında Milliyetçi Hareket Partisi". İnsan & Toplum, 4(7), 135-163.
- Erken, B. (2012). Merkez sağ ideolojisi çerçevesinde Süleyman Demirel ve Askeri müdahaleler. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(12), 31-62.
- Fedayi, C. (2019). Osmanlı' dan günümüze Türkiye' de sağ siyaset. Ankara: Kadim Yayınları.
- Fedayi, C. (2018). "Türkiye'nin siyasal ve sosyal kaus dönemi (1971-1980) namidiyar yetmişli yıllar". A. Çaylak ve S. A. Avcu (Ed.). Osmanlı'dan günümüze Türkiye'nin siyasal hayatı içinde (SS. 485-519) (3.bs.). Ankara: Savaş Yayınevi.
- Freeden, M. (2003). İdeoloji. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Göktürk, G. (2016). Siyasal partilerin doğuşu: Tarihsel ve toplumsal kökenleri. Sosyoloji Konferansları, 54(2), 245-273.
- Gürçınar, P. (2015). Althusser ve Marx' ın İdeoloji kavramlarının karşılaştırılması. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(41), 449-457. <http://www.sosyalaraştırmalar.com> (05.06.2020)
- Hague, R., Harrop, M.(2016). Siyaset bilimi: Karşılaştırmalı bir giriş. (Çev. İ. Yıldız, S. Torlak ve İ. Çetin.). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Hekimoğlu, H.B.(2018). Modern siyasi ideolojiler (10.bs.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Heywood, A. (2015a). Siyasetin ve uluslararası ilişkilerin temel kavramları (Gen. 3.bs.). (Çev. F. Bakırcı). Ankara: B101 Yayınları.
- Heywood, A. (2015b). Siyasi ideolojiler bir giriş (9.bs.). (Çev. A. K. Bayram, Ö. Tüfekçi, H. İnanç, Ş. Akın ve B. Kalkan). Ankara: B101 Yayınları.
- Kapani, M. (2018). Politika bilimine giriş (57.bs.). Ankara: BB101 Yayınları.
- Karakurt, G. (2016). Siyasi partilerin doğuş teorileri, Parti tipolojileri ve kurumsallaşmaları bağlamında Milliyetçi Hareket Partisi üzerine bir değerlendirme. Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi, 2(1), 41-50.
- Karatepe, Ş. (2014). Siyasi ideolojiler (2.bs.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Karpat, K.H. (2019). Osmanlı' dan Günümüze kimlik ve ideoloji (7.bs.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kışlalı, A.T. (2018). Siyaset bilimi. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Kocabıyık, H. (2011). 12 Eylül' den 12 Haziran' a Siyasi partiler: Milliyetçi Hareket Partisi (MHP). Seta Analiz, 39, 4-13.
- Koç, T. (2013). Ana hatlarıyla Türkiye' de siyasal hayat. Adana: Karahan Kitabevi.

- Kurt, H. (2013). Adalet Partisi. T. Uzun (Ed.). İttihat ve Terakki' den Günümüze Siyasal Partiler içinde (ss. 219-237). Ankara: Orion Kitabevi.
- Lapalombara, J., Weiner, M. (1966). "The origin and development of parties" in J.
- Levi, A. (1991). "The Justice Party, 1961-1980". In M. Heper and J.M. Landau (Ed.). Political parties and democracy in Turkey (pp. 134-152). London-New York: I.B. Tauris&Co Publisher.
- Mardin, Ş. (2017). İdeoloji (18.bs.). İstanbul: Seçkin Yayıncılık.
- McLellan, D. (2012). İdeoloji (3.bs.). (Çev. B. Yıldırım). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Meriç, C. (1967). İdeoloji. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 2(21-22), 119-142.
- Özbudun, E. (2016). Türkiye' de parti ve seçim sistemi (2.bs.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Öztekin, A. (2011). Siyaset bilimine giriş. Ankara: Siyasal.
- Poyraz, F. (2013). Milli Nizam partisinden Ak parti' ye. T. Uzun (Ed.). İttihat ve Terakki' den Günümüze Siyasal Partiler içinde (ss. 313-343). Ankara: Orion Kitabevi.
- Roskin, M.G., Cord, R.L., Medeiros, J.A. and Jones, W.S. (2012). Siyaset bilimi: Bir giriş. (Çev. A. Yayla). Ankara: Liberte Yayınları.
- Sanlı, F.S. (2019). "Alparslan Türkeş ve arkadaşlarının aktif siyasete girişinin Türk kamuoyundaki akisleri. Milliyetçilik Araştırma Dergisi, 1(2), 35-59.
- Tan, M., Çiçek, Y. ve Koçar, H. (2015). Siyasi partiler ve Türkiye' de parti içi demokrasi sorununa ilişkin çözüm önerileri. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5(2), 347-366.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1964). Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Programı (Yayın no: 85-3151). <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/2549/198104899.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (24.06.2020)
- Uçar, M. (2017). Sosyalizm. B. Kalkan ve H.Y. Başdemir (Ed.). Siyasi İdeolojiler içinde (ss. 72-100). Ankara: Liberte Yayıncılık.
- Uzun, T. (2013). Milliyetçi hareket partisi. T. Uzun (Ed.). İttihat ve Terakki' den Günümüze Siyasal Partiler içinde (ss. 237-283). Ankara: Orion Kitabevi. Taşkın,
- Uzun, T. (2013). Siyasal partiler ve Türkiye. T. Uzun (Ed.). İttihat ve Terakki' den Günümüze Siyasal Partiler içinde (ss. 7-15). Ankara: Orion Kitabevi.
- Üste, B. (2016). Türkiye' de siyaset: Dönemler/ etkileri ve sonuçları. İstanbul: Beta Yayınları.
- Yayla, A. (2019). Siyaset bilimi (6.bs.). Ankara: Liberte Yayınları.
- Yücel, M.S. (2016). Türkiye'nin siyasal partileri (1859- 2006). İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Zürcher, E. C. (2013), Modernleşen Türkiye'nin tarihi (33.bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.